

УДК: 343.98.067

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.2.31>

НЕГЛАСНІ СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ РОЗКРАДАНЬ МАЙНА У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ДЕРЖАВНИХ СОЦІАЛЬНИХ ПРОГРАМ

Чуйко Є.В.,

ад'юнкт Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9791-8309>

Чуйко Є.В. Негласні слідчі (розшукові) дії під час розслідування розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм.

В статті відзначається, що заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері виконання державних соціальних програм є прихованими злочинами, що вчиняються організованими групами осіб. Приховування вказаних злочинів здійснюється складанням документів, які є зовні законними і передбаченими нормативно-правовими актами для діяльності відповідних державних цільових фондів окремих видів. Для викриття організованих груп злочинців, які розкрадають кошти державних цільових фондів, використовуються негласні слідчі (розшукові) дії. Вони є спеціальним інструментом у справі збирання доказів, який може використовуватися органами розслідування тільки в певних нормативно визначених випадках. В статті ці умови аналізуються, зокрема вказується на таку кваліфікуючу обставину розкрадання коштів державних цільових фондів, як використання умов воєнного стану. Ця обставина обумвлює віднесення злочину незалежно від суми викрадених коштів до категорії тяжких злочинів, що надає підстави для проведення усього комплексу негласних слідчих (розшукових) дій.

Звертається увага на те, що негласні слідчі (розшукові) дії відрізняються від гласних слідчих (розшукових) дій тим, що вони спрямовані на виявлення дотичної, до вже вчиненого злочину (або злочину, що триває), поведінки певних службових осіб. Виявлення і фіксація дій (поведінки) цих осіб відбувається негласно вже під час досудового розслідування. Це надає можливість отримати прямі та опосередковані докази їхньої причетності до скоєння цих злочинів. Підкреслюється, що проведення негласних слідчих (розшукових) дій є можливим лише за дотримання приписів, визначених у нормах кримінального процесуального законодавства. В статті визначаються специфічні особливості проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері виконання державних соціальних програм. Обґрунтовується теза, що саме специфічний характер тактичних завдань розслідування є тим фактором, який й зумовлює такі особливості.

Робиться висновок, що негласні слідчі (розшукові) дії є необхідним інструментом отримання доказів, які відіграють вирішальну роль у викритті організованих груп злочинців при розслідуванні розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм.

Ключові слова: розкрадання коштів, негласні слідчі (розшукові) дії, воєнний стан, державні цільові фонди, оперативно-розшукові методи, досудове розслідування.

Chuiko E.V. Covert investigative (research) actions in the investigation of property theft in the field of implementation of state social programs.

The article notes that the acquisition of property by abuse of official position in the sphere of implementation of state social programs is a hidden crime committed by organized groups of persons. Concealment of the specified crimes is carried out by drawing up documents that are outwardly legal and provided for by regulatory legal acts for the activities of the relevant state trust funds of certain types. Covert investigative (research) actions are used to expose organized groups of criminals who embezzle funds from state trust funds. They are a special tool in the matter of gathering evidence, which can be used by investigative bodies only in certain normatively defined cases. The article analyzes these conditions, in particular, points out such a qualifying circumstance of embezzlement of funds from state

trust funds as the use of martial law conditions. This circumstance determines the classification of the crime, regardless of the amount of stolen funds, into the category of serious crimes, which provides grounds for conducting any secret investigative (search) actions.

Attention is drawn to the fact that covert investigative (search) actions differ from overt investigative (search) actions in that they are aimed at identifying the behavior of certain officials related to an already committed crime (or ongoing crime). Identification and recording of the actions (behavior) of these persons takes place secretly and already during the pre-trial investigation. This provides an opportunity to obtain direct and indirect evidence of their involvement in these crimes. It is emphasized that the conduct of covert investigative (search) actions is possible only in compliance with the prescriptions defined in the norms of the criminal procedural legislation. The article defines the specific features of conducting individual secret investigative (search) actions during the pre-trial investigation of property acquisition by abuse of official position in the field of implementation of state social programs. The thesis is substantiated that the specific nature of the tactical tasks of the investigation is the factor that determines such features.

It is concluded that undercover investigative (detective) actions are a necessary tool for obtaining evidence, which plays a significant role in exposing organized groups of criminals in the investigation of theft of property in the sphere of implementation of state social programs.

Key words: embezzlement, covert investigative (search) actions, martial law, state trust funds, investigative methods, pre-trial investigation.

Постановка проблеми. Розкрадання майна (ст. 191 КК України), що вчиняються при виконанні державних соціальних програм [1] приховуються під оболонкою звичайних зовні законних операцій, передбачених законодавством про діяльність. Ці операції включають у себе оформлення і подання документів, нарахування виплат, укладення договорів, перерахування коштів на банківський рахунок чи банківську картку тощо. При цьому типовим є використання документів як з матеріальною, так і з інтелектуальною підробкою. У механізмі цих злочинів використовуються й інші методи і прийоми створення перешкод для правоохоронних органів, які б ускладнювали викриття таких злочинів. Тому при їх виявленні і розслідуванні особливого значення має застосування методів оперативно-розшукової діяльності. Однією з форм застосування таких методів є проведення негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД), які є специфічним способом отримання доказів і пов'язані з певними труднощами при розслідуванні даного виду злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Потрібно зазначити, що з появою інституту НСРД в кримінальному процесі вони стали предметом ретельного аналізу з боку науковців (Тагієв С.Р. [2], Ходанович В.О. [3], Білічак О.А. [4], Костогриз Я.О. [5], Туманянц А.Р., Крицька І.О. [6], Геселев О.В. [7], Коваль А.А. [8], Лазаренко Є., Помаз Я. [9], Мирошниченко Ю.М. [10] та ін.). Але здійснені дослідження торкалися загальних питань проведення НСРД (генезису становлення, підстав проведення, виконання процесуальних приписів, використання науково-технічних засобів, фіксації результатів, дотримання прав людини тощо). Сформульовані положення і рекомендації можуть розглядатися як базові у визначенні сутності НСРД і правил їх проведення. В той же час не менш актуальними є питання особливостей завдань, які вирішуються за їх допомогою при розслідуванні окремих видів злочинів, зокрема при розслідуванні розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що НСРД за своїм змістом і сутністю фактично є реалізацією методів оперативно-розшукової діяльності, які після відкриття кримінального провадження при наявності певних умов дозволено проводити для отримання доказів. Ключовою їх характеристикою є те, що відомості про факт та методи проведення НСРД не підлягають розголошенню (ч. 1 ст. 246 КПК України). НСРД виступають спеціальним інструментом у справі збирання доказів, який може використовуватися органами досудового розслідування тільки в певних нормативно визначених випадках. Більшість з НСРД проводяться виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів. У зв'язку з цим важливо підкреслити, що заволодіння коштами державних цільових фондів шляхом зловживання службовим становищем, формально передбачених ч. 1 або 2 ст. 191 КК України, але вчинені за умов чинного воєнного або надзвичайного стану, автоматично робить цей злочин тяжким (ч. 4 ст. 191 КК України).

Видається важливим звернути увагу, що доказування у кримінальному провадженні зазвичай спрямоване на пізнання злочину як події минулого. Це на стадії досудового розслідування забез-

печує отримання ймовірного ретроспективного знання, яке використовується як доказ обставин вчинення кримінального правопорушення. Проведення ж НСРД має на меті зазвичай виявити дотичні до вже вчиненого злочину або злочину, що триває, дії осіб, їх поведінку, що відбувається вже під час досудового розслідування. Це надає можливість отримати як прямі, так і опосередковані докази їх причетності до цих злочинів. Тобто при прийнятті рішення щодо проведення НСРД, як цілком обгрунтовано вважають Павлишин А.А. і Слюсарчук Х.Р., йдеться про отримання ймовірного перспективного знання (а з ним і доказів) у кримінальному провадженні [11].

Таким чином можна констатувати, що основне призначення НСРД в оновленій системі кримінального процесу України - отримання у кримінальному провадженні інформації про посткримінальні події, здобутої із використанням негласних сил і засобів, що належать до сфери оперативно-розшукової діяльності. Це є характерною особливістю, яка відрізняє НСРД від гласних слідчих (розшукових), а також те, що відомості про факти і методи їх проведення не підлягають розголошенню за винятком випадків, передбачених КПК України (ч. 1 ст. 246). Тим самим для правоохоронних органів створюються сприятливі умови для викриття організованої і ретельно прихованої злочинної діяльності.

Зазвичай необхідність у проведенні НСРД при розслідуванні розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм виникає тоді, коли до відкриття кримінального провадження не проводилися відповідні оперативно-розшукові заходи. Така ситуація є характерною для початку досудового розслідування на підставі журналістських розслідувань або на підставі відомостей, отриманих при розслідуванні інших кримінальних правопорушень тощо.

Потрібно підкреслити, що під час заволодіння коштами державних цільових фондів шляхом зловживання службовим становищем кваліфікуючою обставиною є використання умов воєнного або надзвичайного стану (ч. 4 ст. 191 КК України). При її наявності незалежно від суми викрадених коштів злочин відноситься до категорії тяжких злочинів, що надає підстави для проведення будь-яких НСРД. Розглянемо найбільш характерні з них.

Аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КК України) є різновидом втручання у приватне спілкування певної особи, яке проводиться без її відома на підставі ухвали слідчого судді, якщо є достатні підстави вважати, що розмови цієї особи або інші дії, пов'язані з її діяльністю або місцеперебуванням містять відомості, які мають значення для досудового розслідування. Такими особами у кримінальних провадженнях щодо злочинів у сфері виконання державних соціальних програм, з одного боку, можуть бути службові особи відповідних державних фондів, а з іншого боку, - фізичні особи, фізичні особи-підприємці, а також керівники юридичних осіб, які є учасниками торгів. Контроль і фіксація здійснюється щодо факту зустрічей названих осіб і змісту їх розмов. Типовими тактичними завданнями даної негласної слідчої (розшукової) дії у цьому випадку, зокрема, є документування:

- механізму встановлення домовленостей про здійснення процедур нарахування і виплат коштів державного цільового фонду;
- кола підприємств (організацій, установ), які використовуються для звернення у певні державні цільові фонди;
- кола працівників суб'єкта підприємництва з ознаками фіктивності та їх функцій у механізмі вчинення злочинів у сфері державних;
- місць зустрічей з представниками підприємств-учасників торгів;
- особливостей механізму незаконних фінансових операцій з державними грошима, їх різновидів та розміру;
- порядку одержання готівкових коштів суб'єктом підприємництва у банківських установах;
- можливих корупційних зв'язків службових осіб державного цільового фонду із співробітниками контролюючих і правоохоронних органів тощо.

Зняття інформації з електронних комунікаційних мереж та електронних інформаційних систем (ст. 263-264 КПК України). Як відомо, значна частина інформації про підготовку та здійснення тих чи інших фінансово-господарських операцій між підприємствами, організаціями та установами може міститися в телекомунікаційних мережах та електронних інформаційних системах. Це пояснюється тим що сучасна економіка, управління, банківська діяльність неможливі без широкого використання різноманітних інформаційних технологій, у тому числі використання мережі Інтернет. Відповідно, при вчиненні економічних злочинів, зокрема у сфері виконання державних соціальних програм, злочинці користуються цими науково-технічними досягненнями

і різноманітна інформація про діяльність тих чи інших підприємств може знаходитися у відповідних мережах (наприклад, соціальних мережах Інтернет). Пошук, виявлення і фіксація таких відомостей без відома їх власника, володільця або утримувача може здійснюватися на підставі ухвали слідчого судді, якщо є підстави вважати наявність такої інформації у відповідних мережах і системах. Проведення даної негласної слідчої (розшукової) дії доручається слідчим оперативно-му підрозділу, який організує її проведення із залученням фахівців підрозділу у галузі інформаційних технологій.

Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України). Для службових осіб державного фонду і підприємств – суб'єктів звернення характерним є зберігання найбільш важливих документів, в яких відображаються прийняті рішення, а також певні фінансово-господарські операції, як в офісних приміщеннях, так і за місцем проживання керівників цих суб'єктів тощо. Тому важливим тактичним завданням досудового розслідування є встановлення місцезнаходження таких документів та їх вилучення. Окрім того, потрібно відзначити, що на практиці нерідко зустрічаються ситуації, коли досудове розслідування починається в умовах, коли керівникам мережі комерційних структур це стає відомо і вони зникають з місць постійного проживання і переховуються в певних місцях (будинках за містом, приватних готелях, базах відпочинку тощо). Засобом вирішення відповідних тактичних завдань розслідування є названа негласна слідча (розшукова) дія.

Спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України) та аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України). Ці дві НСРД спрямовані на отримання і фіксацію відомостей про особу та її поведінку або тих, з якими ця особа контактує, або певної речі (наприклад автомобіля) чи місця у публічно доступних місцях. Засобом отримання таких відомостей є візуальне спостереження з використанням спеціальних технічних засобів, а також фотографування, аудіо- або відеозапису. За результатами цих дій складається протокол, до якого долучаються додатки (фотографії, аудіо- та відеозаписи). Потрібно відзначити, що названі дії, можуть поєднуватися з такою негласною слідчою (розшуковою) дією, як аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КК України). Особливістю злочинів, що вчиняються в процесі здійснення державних соціальних програм є те що вони, як правило, супроводжується чисельними переговорами, зустрічами в публічно доступних місцях. Тому шляхом здійснення візуального контролю таких місць або осіб чи речей з використанням технічних засобів фіксації можуть бути отримані докази про важливі обставини злочинної діяльності.

Контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України). Відповідно до ч. 1 ст. 271 КПК України контроль за вчиненням злочину може здійснюватися у випадках наявності достатніх підстав вважати, що готується вчинення або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин, та проводиться в таких формах: 1) контрольована поставка; 2) контрольована та оперативна закупка; 3) спеціальний слідчий експеримент; 4) імітування обстановки злочину. Ця негласна слідча (розшукова) дія спрямована на отримання доказів злочинної діяльності, яка є продовжуваною і добре замаскованою.

Для розслідування розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм характерним є проведення контролю за вчиненням злочину у формі спеціального слідчого експерименту. Однією з специфічних ознак спеціального слідчого експерименту є його мета. Вона полягає у перевірці дійсних намірів певної запідозреної службової особи. Зокрема це стосується заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем. Іншою ознакою спеціального слідчого експерименту є те, що під час його проведення можливо використовувати не лише звичайні умови, але й створювати штучну обстановку:

- 1) вона повинна ґрунтуватися на наявній у слідчого або оперативного підрозділу інформації про злочинну діяльність певної особи;
- 2) така обстановка повинна бути максимально схожою з передбачуваною злочинною діяльністю особи, стосовно якої готується експеримент.

Спеціальний слідчий експеримент у справах про розкрадання майна у сфері виконання державних соціальних програм може бути проведений у зв'язку з підозрою, що службова особа певного державного цільового фонду пропонує суб'єктам, які звертаються до фонду за певними виплатами (дотаціями, компенсаціями тощо), злочинні схеми збагачення за своєї участі – незаконного отримання коштів. Особливістю в його проведенні є уникнення таких його елементів, які б могли тлумачитися як провокація.

У зв'язку з цим показовим є судове провадження в судах першої, апеляційної і касаційної інстанцій стосовно дій службових осіб при реалізації державної програми упорядкування перевезення пасажирів. Начальник управління Укртрансбезпеки у Чернігівській області у змові з заступником начальника відділу державного контролю з метою особистого збагачення, повідомив ОСОБУ 11 про можливість здійснення нею господарської діяльності з перевезення пасажирів без отримання ліцензії. При цьому запевнив, що він та інші службові особи не будуть вчиняти дій щодо притягнення особи до адміністративної відповідальності за здійснення господарської діяльності без спеціального дозволу. За це ОСОБА 11 має щомісячно передавати їм грошові кошти у сумі 3 000 грн. Злочинні наміри були реалізовані – у приміщенні управління Укртрансбезпеки в Чернігівській області заступник начальника відділу державного контролю за безпекою на транспорті отримав заздалегідь визначену суму, частину якої передав у службовому кабінеті начальнику управління Укртрансбезпеки в Чернігівській області. Це було зафіксовано в процесі проведення контролю за вчиненням злочину у формі спеціального слідчого експерименту. Районний суд м. Чернігова вказаних службових осіб визнав невинуватими, зробивши висновок про використання провокації під час проведення вказаної НСРД. Аргументація суду була побудована на тому, що створення штучної обстановки вчинення злочину вказує на провокацію злочину. Окрім того, суд використав як аргумент те, що стороною обвинувачення не були надані докази, що ОСОБА 11 займалася незаконною господарською діяльністю, а після затримання обвинувачених вона зверталась за ліцензією на право здійснення господарської діяльності з перевезення пасажирів. Апеляційний суд апеляційну скаргу прокурора залишив без задоволення, а вирок суду першої інстанції – без змін.

Верховний Суд, розглянувши касаційну скаргу прокурора, дійшов висновку, що виходячи із наведеного поняття спеціального слідчого експерименту фактичним його початком слід вважати дії із створення штучної обстановки. При цьому така обстановка створюється незалежно від дій тієї особи, стосовно якої проводиться експеримент. В результаті колегією суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду було визнано, що рішення суду першої інстанції, з яким погодився й апеляційний суд, є необґрунтованим. Верховний Суд скасував рішення апеляційного суду і призначив новий розгляд у суді апеляційної інстанції [12].

Негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України) передбачене для тих випадків, коли їх гласне отримання неможливе без завдання значної шкоди для кримінального провадження. А така ситуація для розслідування розкрадань майна у сфері діяльності державних цільових фондів може скластися. Досить часто при проведенні НСРД виникає потреба у встановленні осіб, які підписували певні фінансово-господарські документи, або у встановленні печаток, що були використані для оформлення цих документів. Для проведення таких ідентифікаційних досліджень, звичайно, потрібні відповідні зразки. Гласне ж (відкрите) їх отримання, тягне за собою небажане розголошення інформації про розпочате кримінальне провадження, що може негативно позначитися на результативності і перспективах досудового розслідування. Повторне отримання зразків здійснюється відкрито згідно з загальними правилами, встановленими КПК України (ст. 245 КПК України), якщо втрачається необхідність зберігати таємницю щодо факту дослідження попередніх зразків, отриманих негласно. Негласне отримання зразків здійснюється на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням прокурора, або за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором, у порядку, передбаченому ст.ст. 246, 248, 249 КПК України.

Висновки. Підводячи підсумок зазначимо, що НСРД в розслідуванні розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм відіграють значну роль у викритті організованих груп злочинців. Зазвичай вони спрямовані на отримання відомостей про дії певних осіб, які є дотичними до вже вчиненого злочину або злочину, що триває, і можуть бути використані як докази їх злочинної діяльності. Особливості в проведенні НСРД обумовлені характером тактичних завдань, що вирішуються під час розслідування розкрадань майна у сфері виконання державних соціальних програм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про державні цільові програми: Закон України № 1621-IV від 18.03.2004. (з наступними змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1621-15> (дата звернення 01.12.2023).

2. Тагієв С.Р. Генезис становлення інституту негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2015. № 2. С. 295–303.
3. Ходанович В.О. Використання науково-технічних засобів в ході проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник Академії адвокатури України*. Том 13. 2016. № 2(36). С. 111–117.
4. Білічак О.А. Контроль за вчиненням злочину: поняття та форми. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. Том 28 (67). 2017. № 2. С. 51–55.
5. Костогрив Я.О. Розмежування негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2018. № 1 (59). С. 150–154.
6. Туманянц А.Р., Крицька І.О. До питання про систему гарантій, пов'язаних із проведенням негласних слідчих (розшукових) дій, крізь призму вітчизняної судової практики та практики Європейського суду з прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 5. С. 210–214.
7. Геселев О.В. Проблеми легітимізації використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій для доказування у кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2018. № 1. С. 30–43.
8. Коваль А.А. Забезпечення прав людини при провадженні негласних слідчих (розшукових) дій: монографія. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2019. 264 с.
9. Лазаренко Є., Помаз Я. Деякі проблеми використання протоколів проведення негласних слідчих (розшукових) дій та додатків до них. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 261–264.
10. Мирошниченко Ю.М. Негласні слідчі (розшукові) дії: підстави проведення. *Правова позиція*. 2019. № 2(23). С. 117–121.
11. Павлишин А.А., Слюсарчук Х.Р. Стандарт доказування «Достатня підстава»: тлумачення Верховного суду США та національна практика застосування. *Правова позиція*. № 1 (20), 2018. С. 103–110.
12. Справа № 750/10362/17. Верховний Суд. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення 10.03.2023).